

КОНЦЕПТИ «КОХАННЯ» ТА «ШЛЮБ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Світлана ФОРМАНОВА

Одеській національний університет імені І. І. Мечникова, Україна

E-mail: svetlanaformanova@gmail.com

CONCEPTS OF "LOVE" AND "MARRIAGE" IN THE UKRAINIAN LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD

Svitlana FORMANOVA

Odessa I. I. Mechnikov National University, Ukraine

E-mail: svetlanaformanova@gmail.com

ABSTRACT: The article is devoted to the analysis of the concepts of "love" and "marriage" originally as manifestations of the social organization of a society that connects individuals with one another, and its implementation in the Ukrainian language picture of the world. The author analyzes these concepts on the material of the works of Lina Kostenko. It is proved that the verbalized concepts of "love" and "marriage" produce the conceptual information contained in the verbal means of expression. It is stated that the means of expression of the above concepts are multilevel linguistic units, such as: separate tokens, terminological conjunctions, conventional metaphors, established linguistic expressions, proverbs, linguistic clichés, etc. It has been determined that the culture of love and family relations in the Ukrainian language picture of the world is closely linked to verbal (literary and everyday) expressions. In the speech of love, the law of speech amplification of emotion works: the statement of emotion enhances the emotion itself, and sometimes even creates it. The linguistic representation of love is embodied in the culturally deterministic means of their verbal expression and is the main explicators of the ideas that have formed in Ukrainian culture regarding this feeling. It has been traced that one of the spheres of human activity that is clearly reflected in phraseology is love, marriage, family, family relations. This is why universal concepts include concepts such as love, betrothal, marriage, marriage, family, family relationships, which form a broad semantic field, or a semantic group consisting of smaller phrase-groups according to the name of the concepts.

KEYWORDS: concept, love, marriage, linguistic picture of the world, Ukrainian culture, Ukrainian language picture of the world, verbal language, un verbal language

У центрі уваги сучасної лінгвістики знаходяться проблеми, пов'язані з відображенням національної культури та історії, які яскраво відбиваються в мовах. Роль мови в накопиченні культурних здобутків є очевидною і значною. При цьому вона, як одна з основних ознак нації, виражає культуру народу, який говорить цією мовою, тобто створює національну культуру.

За допомогою мовних засобів формуються концепти часу, простору, різноманітних об'єктів та явищ, моделюються способи організації всесвіту. Мова віддзеркалює як матеріальні сторони життя народу – географічне розташування, клімат, побут, так і духовні сторони носіїв мови – морально-етичні норми поведінки, систему цінностей, менталітет, національний характер.

Говорячи про концепт, не можемо оминати питання походження терміна та історію семантичної трансформації, що зумовила його універсальність, здатність функціонувати в термінологічних системах різних наук. Слово «*концепт*» походить від латинського *conceptus*, що в перекладі означає «думка, уявлення, поняття» і первинно застосовувалося як термін логіки та філософії (Степанов, 1997, с. 124). За другою версією, автором якої є В. Колесов, під концептом розуміється «не *conceptus* (умовно передається терміном «*поняття*») а *conceptum* («зародок», «зернятко»), з якого й виростають у процесі комунікації всі змістові форми його втілення в дійсності» (Колесов, 1999, с. 318). У такий спосіб концепт може бути представлений знаковою формою, але мати семантичне втілення за допомогою вербалізованих компонентів.

Ширше визначення концепту, на нашу думку, подають автори видання «Краткий словарь когнитивных терминов» (1997), де концепт – «це термін, що служить для пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, яка відбиває знання й досвід людини: оперативно-змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, відбитої в людській психіці» (Краткий словарь когнитивных терминов, 1997, с. 90).

Думка, що концепти відбивають цілісну картину світу, яка існує поза мовним простором, і лише вербалізується в ньому, знаходить підтвердження у багатьох дослідників. Так, В. Колесов (1999) визначає культурний концепт як основну одиницю ментальності, що в межах словесного знака та мови в цілому постає у своїх змістових формах як образ, поняття й символ (Колесов, 1999, с. 81).

Ю. Степанов (1997) вбачає в концепті «згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. І, з іншого боку, концепт – це те, посередництвом чого людина – пересічна, звичайна людина, не «творець культурних цінностей» – сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї... концепти не лише мисляться, вони переживаються. Вони – предмет емоцій, симпатій і антипатій, а іноді й зіткнень. Концепт – основна чарунка культури в ментальному світі людини» (Степанов, 1997, с. 40 – 41]; «жмуток» уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, який супроводжує слово..., і є концепт...» (Степанов, 1997, с. 40]. В.Телія (1996) визначає концепт, як «усе те, що ми знаємо про об'єкт» (Телія, 1996, с. 97). А. Вежбицька (1999) пояснює концепт, як комплекс культурно-зумовлених уявлень про предмет (Вежбицкая, 1999, с. 115).

Систематизувавши й узагальнивши викладене вище, в нашому дослідженні під мовним концептом розуміємо семантичну категорію, що діє в системі логічних відношень і є вербалізованим вираженням певного культурного контексту з усім розмаїттям супровідних значень, уявлень і асоціацій, який постають, у свою чергу, елементом картини світу як окремої людини, так і людської спільноти. Концепт має динамічну сутність, він здатний поповнюватися, змінюватися й відбивати людський досвід.

Уважаємо, що поряд із поняттям '*загальномовний концепт*' мають право на існування дещо вузчі поняття – концепти *фольклорний, побутовий, релігійний, міфологічний, загальнопоетичний, індивідуально-авторський*, а також різні їхні комбінації. Кожен із таких концептів має особливі умови виникнення, сферу функціонування й, відбиваючись у мовній картині світу, реалізується через характерні засоби, що передають його специфіку. Концепт має внутрішню організацію, складну структуру. За словами Н. Рябцевої (1991), «це не хаотичне нагромадження уявлень, значень або смислів і навіть не їхня кон'юнкція, а логічна структура. В основі концепту лежить вихідна, прототипічна модель основного значення слова... Основне значення є базою для формування похідних значень... У структурі концепту це відбивається в тому, що в ній є центральна й периферійна зони. Причому остання здатна до дивергенції, тобто зумовлює «віддаленість» нових похідних значень від центрального..., є механізм, що забезпечує впорядкованість будови концепту та зв'язаність складових його елементів» (Рябцева, 1991, с. 73).

Ю. Степанов (1997) відзначає семантичну місткість концепту, зумовлену його структурою: «З одного боку, до неї (структури) належить усе, що належить будові поняття, з іншого боку, у структуру концепту входить усе те, що і робить його фактом культури – вихідна форма (етимологія); стиснута до основних ознак змісту – історія, сучасні асоціації, оцінки і т.ін.» (Степанов, 1997, с. 41). Ядром концепту є стрижневе слово, смислова домінанта, що у процесі осмислення «обростає» новими семами, які в тексті реалізуються через мовні одиниці (слово, словосполучення, речення).

На основі розмежування мислення й мови, як двох самостійних, однак взаємопов'язаних феноменів, у лінгвістиці традиційно розрізняють дві моделі (картини) світу: концептуальну й мовну. *Концептуальна картина світу* пов'язана зі сферою абстрактного, вона є сукупністю ідей, понять та знань про навколишній світ та принципи його організації, у той час, коли мовна картина світу є продуктом вербальної реалізації цих понять, ідей та знань. Порівняно з мовною, концептуальна картина світу має більш універсальний характер, і є спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ, *мовна картина світу* виявляє специфіку бачення світу етнічною спільнотою.

Важливою складовою мовних картин світу є виражені лексично концепти, що визначаються як багатовимірні ідеалізовані формоутворення або як одиниці ментального процесу, які кодуються у мові та відображають результат категоризації світу. Важливим аспектом вивчення концептів є їхня топологія: визначення та функціонування цих ментальних сутностей в основних сферах суспільної свідомості: науковій, побутовій, розмовній, релігійній та ін. Залежно від сфери свого функціонування, концепти типологізуються на художні, побутові

та наукові. Архітектоніку концептів, як складових національної наукової картини світу, формують понятійний і ціннісний компоненти; у художніх і побутових концептах присутній ще й образний смисловий компонент.

Концепт «кохання», вербалізований засобами сучасної української мови, визначається в нашому дослідженні, як ментальна одиниця абстрактного характеру, що відтворює в мовній свідомості багатовіковий досвід інтроспекції етносу у вигляді універсальних та етноспецифічних уявлень про це почуття (Форманова, Форманова, 2011, с. 216).

У лінгвокогнітології оперують концептом, що зазвичай охоплює знання, думки, уявлення середньостатистичного носія мови про певний реальний чи уявний об'єкт (Краснобаєва-Чорна, 2006, с. 70). Концепт розглядається як польова структура, до складу якої входить ядро й виділяється периферія. До ядра відносимо лексему, що репрезентує ім'я концепту та відповідні його словоформи. Найближчу периферію складають однокореневі утворення, дальню периферію – ознаки, що характерні для концепту в конкретній інтерпретації носіїв мови.

Отже, аналізуючи концепт «кохання», ми, вслід за О. Селівановою, розуміємо його як інформаційну структуру свідомості, певним чином організовану одиницю пам'яті, що містить сукупність знань про об'єкт пізнання, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого (Селіванова, 2006, с. 256).

Концепт «кохання» належить до емоційних концептів і визначається як комплекс буденних уявлень про кохання, специфіка якого обумовлюється єдністю етнокультурного, соціокультурного й індивідуального досвіду мовця про цю емоцію. Культура кохання в українському лінгвокультурному ареалі тісно пов'язана зі словесним вираженням.

У досліджуваній антології лексичні одиниці «кохання» і «любов» є досить частотними й виступають абсолютними синонімами зі значенням «почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі» (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2003, с. 459). Узавши їх за ключові, нами виділено концептуальне поле «кохання» із основними лексичними репрезентантами – *кохання, любов, кохати, любити*, а також відповідними їхніми словоформами, активно вживаними в поетичних текстах. Наприклад, «*підгледіти обличчя жінки що саме тоді мене кохає*» (Лучук, 2008, с. 143); «*Деся там, за кордоном міражів, Лишаєш будні і втому, Одяг і сором, Грозпочинається свято Любові*» (Лучук, 2008, с. 167); «*Повніють повіки і тяжко, мов холодіюча темінь, насувається сон знеможеного кохання*» (Лучук, 2008, с. 243).

Іменами концепту виступають лексеми *кохання/любов*, що мають у досліджуваних ліричних текстах низку синонімічних найменувань, які можна розташувати за градаційною аксіологічною шкалою так:

ніжність – захоплення – любов / кохання – жадання – пристрась – хіть – шал.

Глибину тілесних переживань аналізованого почуття характеризують іменники, що передають найвищий ступінь вияву кохання, на зразок *нестяма, знетяма, божевілля, насолода*, як-от: «*Ти зацілуєш мене До відчаю і до знетями Крізь божевілля, що мене, Як плач між нашими устами*» (Лучук, 2008, с. 116).

Понятійний компонент концепту «кохання» конденсують знання про загальнофілософські, етичні та релігійні цінності (Форманова, Форманова, 2011, с. 212).

Образні й понятійні характеристики концепту «кохання» в поезії моделюються у вигляді фреймів – структур уявлення стереотипних ситуацій – *жінка*: одна зі своїми думками, чекає на коханого; *чоловік*: співає серенади, кличе кохану, проливає сльози, між цими основними заняттями намагається, нерідко дуже насичено, скрасити своє нелегке становище. Найважливішою характеристикою концепту «кохання» у поезії є його прив'язаність до вузької лексико-семантичної сукупності.

Отже, основними загальними рисами концепту «кохання» є його підвищенна емоційність, ритуальність, символічність значення, наявність особливого культурно-детермінованого невербального коду.

Різні сфери людської діяльності, світосприйняття й світовідчуття людини – це сфери, найбільш активно виражені у фразеології. Однією зі сфер людської діяльності, котра яскраво відображена у фразеології, є *кохання, шлюб, сім'я, сімейні стосунки*. Це дає змогу стверджувати, що до універсальних смислів з повною відповідальністю відносять такі концепти, як *кохання, заручини, шлюб, одруження, сім'я, сімейні стосунки*, котрі утворюють широке семантичне поле,

або семантичну групу, яка складається з менших фразеотематичних груп згідно з назвою концептів.

Як форму вираження семантичної ознаки «*сімейний союз*» розглянемо складні знаки образної номінації – фразеологізми. Ця фразеотематична група представлена ідіомами – *союз любові // солом'яна вдова // чужа кістка, скакати в гречку* тощо; фраземами – *взяти шлюб // вийти заміж // шлюбний контракт // цивільний шлюб// фіктивний шлюб*; пареміями – *любов над усе! Не хвастайся, як попівна заміж! Попівна хвасталася, та й тепер сидить; Оце тобі, бабусю, наука – не ходи заміж за онука; Сорочки немає, а женитись гадає; Нехай мене той голубить, а хто вірно мене любить* (Номис, 1993). Як кожна (або майже кожна) фразеотематична група ця сукупність фразеологічних одиниць має чітко виражену бінарність: ідеальне представлення про шлюб, сім'ю, сімейні стосунки і приземлене, що спирається на тривалий досвід людських взаємин. Оскільки людині властиве прагнення до ідеалу, мрії про ідеал та ідеальне, то ці прагнення відобразилися у вербально-образному вираженні таких понять, як *шлюб, сімейні стосунки, подружжя*. Ідеальним уявленням про шлюб вважається біблійна істина: шлюб – це союз любові, оскільки любов-почуття, любов-уподобання, любов-схильність, любов-відданість належить до християнських чеснот, якими й послуговується людина. І сьогодні дівчата мріють знайти свою (другу) половину, ідеального чоловіка, з яким кожна дівчина/жінка хоче прожити все своє життя, народити йому дітей і постаріти з ним разом.

Оцінка шлюбу широко представлена і у номінативно-характерологічних одиницях, передусім у фраземах: *нерівний шлюб // щасливий шлюб // вдалий шлюб // церковний шлюб // цивільний шлюб // вільний шлюб // шлюб за розрахунком // шлюб по любові* (Номис, 1993).

У зв'язку з цим, концепти «кохання» й «шлюб» містять у собі такі елементи: *ідеальне уявлення про шлюб, ідеальне уявлення про супутника життя, ідеальне уявлення про подружнє життя, фатальне уявлення про супутника життя, уявлення про тривалість шлюбу, номінативно-характерологічна оцінка шлюбу*. Елементи концептів «кохання» й «шлюб» реалізуються й формуються у вербальних формулах, багато з яких стали стійкими, а інші посідають перехідну зону від словосполучення до фразеологізму. У концептах, як слушно стверджує Н. Лобур, (1997), реалізується культурно-історичний досвід своєї й інших націй (Лобур, 1997, с. 90).

В наш час все більше дослідників цікавиться дослідженням феномену кохання. Лінгвісти ж тлумачать кохання як: «1. Почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; кохання; особа, що викликає таке почуття; кохана людина. 2. Рідко. Те саме, що любов. 3. Дія або стан за значенням кохати і кохатися; народнопоетичне коханнячко: *пестл. до кохання*» (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2003, с. 313). Отже, кохання в українській мовній картині світу трактується святим почуттям любові.

Кохання, як складний і багатовимірний феномен психічного, емоційного життя людини, має високий аксіологічний статус у багатьох гуманітарних та негуманітарних дисциплінах: філософії, релігієзнавстві, етиці, естетиці, літературній критиці, мистецтвознавстві, психології, антропології, соціології, політології та багатьох інших. У сучасних лінгвістичних дослідженнях знайшли своє відображення лише окремі аспекти дослідження концепту «кохання»: аналіз концептуальних метафор кохання, що лежать в основі типових метафоричних виразів на матеріалі однієї мови або у зіставленні двох мов (Г. Лаков, З. Коєвєць, М. Єманейшен, О. Шмельов), моделювання прототипу концепту «кохання» (Б. Фер), вивчення асоціатив дієслів із значенням «кохати/любити» (С. Мартінек), дослідження семантики дієслів «кохати-любити» (О. Корнілов), особливості представлення кохання в пареміології тієї чи іншої мови (С. Воркачев, Л. Вільмс), вивчення концепту «кохання» в єдності його системно-мовних зв'язків (Г. Джинджолия), особливості використання прямих та непрямих мовленнєвих актів у спілкуванні закоханих (Н. Кушнір), значення концептів «кохання» та «любов» в українській лінгвоментальності (С. Форманова, О. Форманова), характерні риси адресатної номінації у дискурсі кохання (С. Дж. Брюс, Дж. С. Пірсон), гендерні аспекти концепту «любов» (Е. В. Мінаєва) тощо.

Зацікавленість лінгвістів феноменом кохання можна пояснити тим, що етнічно-культурне відображення емоцій у мові, співвідношення універсального й етно-специфічного в уявленнях про почуття належать до популярних, але не повністю висвітлених питань у лінгвістиці. У сучасній концептології та лінгвокультурології значна увага приділяється

концептам емоційного й етичного характеру (Н. Д. Арутюнова, А. Вежицька, С. Г. Воркачов, В. З. Дем'янков, Н. В. Дорофєєва, О. П. Єрмакова, В. І. Карасик, О. А. Корнілов, Н. А. Красавський, В. С. Морозова, Л. Г. Панова та ін.), оскільки особливості вербальної репрезентації емоційного досвіду мають безпосереднє відношення до менталітету етносу.

Концепти «кохання» і «шлюб» є цікавим об'єктом саме лінгвістичного дослідження ще й тому, що культура кохання в європейському лінгво-культурному ареалі є передусім культурою вербальною, тісно пов'язаною із словесним (літературним та побутовим) вираженням. У мовленні про кохання діє закон мовленнєвого посилення емоції: констатація емоції посилює саму емоцію, а іноді навіть створює її (Форманова, 2011, с. 212).

На основі давньогрецької класифікації любові соціолог Джон-Алан Лі виокремлює 6 видів кохання: *ерос, людус, сторге, манія, прагма, агапе* (Діденко, Козлова, 2009, с.142–143). Так, наприклад, у тканині роману Л. Костенко «Маруся Чурай» концепт «кохання» репрезентований у динаміці й статиці майже всіма зазначеними видами через призму почуттів Марусі, подружжя Чураїв і Бобренків, Гриця, Галі, Івана та ін. Аналіз свідчить, що тип кохання формується залежно від особистісного темпераменту партнерів (героїв твору), їхніх потреб, життєвого досвіду, моральних якостей, етичних поглядів тощо.

Лише невмируще почуття любові гарантує вічну тривалість життя на землі. Ліна Костенко оспівала велике таїнство кохання, як могутнє джерело й оновлення людської душі, втіливши свою душу в народній поетесі Марусі Чурай:

*Моя любове! Я перед тобою.
Бери мене в свої блаженні сні.
Лиш не зроби слухняною рабою,
не ошукай і крил не обітни!* (Костенко, Олесь, Симоненко, 2000, с. 12).

Навіть кохання, потьмарене зрадою, невмируще, як пам'ять про найвищий злет душі. Це велике почуття запалило в серці Марусі Чурай нетлінний вогонь творчості. В зображення головної героїні історичного роману Ліна Костенко майстерно вплітає особисте, національне й загальнолюдське. Поетеса протиставляє високу духовність міщанській ситості, яка губить душу людини:

*Це як, скажімо, вірувати в Бога
І продавати душу сатані* (Костенко, 1999, с. 49).

На цьому прикладі ми простежуємо, як переплітаються концепти «кохання» та «душа». Це означає, що компоненти сакрального присутні і в коханні.

Маруся увічнила своє кохання в піснях. І тепер вони мандрують від покоління до покоління, непідвладні старінню й смерті, бо пісня – то безцінний скарб людського духу.

Домінантами, ядерними елементами концепту «кохання» в досліджуваних поезіях виступають лексеми *кохана, коханий; кохання, любов; кохати, покохаєш, прикохати, любив, любилися, полюбити, полюбилаь*. Слід зазначити, що лексема «любов» у мовній картині світу українців має ширше лексикографічне тлумачення, ніж кохання. На прикладі творчості Ліни Костенко ми можемо помітити поліфункціональність концепту «любов», а саме: любов до слова, до життя, до українського народу, до дітей, до батьків. А от *кохання* – це інтимне почуття, яке можна застосувати до коханої людини.

Змістова інтерпретація концепту моделюється через системне використання відповідних мікроконтекстів, які забезпечують смислове наповнення концепту різними його складниками. Хоча слова виступають основним засобом кодування інформації, досить часто трансляція повідомлення відбувається невербально.

У ході дослідження нами виявлено, що концепт «кохання» в поетичному тексті теж може актуалізуватися невербальними засобами:

*Очима ти сказав мені люблю.
Душа складала свій тяжкий екзамен.
Мов тихий дзвін гірського кришталю,
несказане лишилось неказаним...* (Костенко, 1999, с. 49).

У структурі аналізованого концепту виділено також невербальний елемент, що відтворюється лише описово, без жодної згадки імені концепту:

*Ти нам'ятаєш, ти прийшов із пристані.
Такі сади були тоді розхристані.*

*І вся в гірляндах, як індійська жриця,
весна ряхтіла в іскорках роси.
Плачучі верби не могли журились,
Такі були у іволг голоси!* (Костенко, 1999, с.52).

Григорій Ключек (1999) так коментує наведену цитату: «На перший погляд здається, що про кохання тут не сказано жодного слова. Але це поверхове враження. Насправді ж тут кожне слово промовляє про любов. Навіть не промовляє, а кричить, шаленіє. Бо йдеться про свято любові...» (Костенко, 1999, с. 237). І хоча в поезії найменування почуття «кохання» відсутнє, читач на основі принципів імпліцитності й асоціативних зв'язків розуміє, що йдеться саме про це високе почуття, адже вся поезія сповнена його настроєм.

Кожен автор поетичних творів виступає носієм своєрідних національно-культурних цінностей та образного бачення світу, що продовжують свій розвиток у його творчому асоціативно-образному мисленні й стають невід'ємною частиною його індивідуальної поетичної картини світу. Важливість і складність концепту «кохання» визначається тим, що в ньому, як у фокусі, переплітаються протилежності біологічного й духовного, особистісного й соціального, інтимного й загально значущого. «У моральному плані кохання ґрунтується на християнських заповідях і передбачає вірність. Водночас у концепт «кохання» за асоціацією входять такі поняття як зрада, ревності, страждання, з одного боку, вірність, чистота, цнотливість, з іншого» (Кононенко, 2004, с. 118). Категоріальною рисою концепту є його не ізолюваність, а зв'язок з іншими концептами, що репрезентують фрагменти концептосфери «кохання». Приклади свідчать, що концепт «кохання» нерозривно пов'язаний із концептами «зрада», «ревності», «злочин»: *...тоді його із ревності убива, підсипавши отруту у вино... так стався злочин* (Костенко, 2000, с. 12); *Чи це свідомо, чи під впливом хвилі, як не було, а ревності — це сказ...* (Костенко, 2000, с. 12); «зло»:

*...а їхні діти учинили зло.
Грицько зурався дівчини такої!
Доп'яв біди, земля йому пером.
Такої кривди парубок накоїв,*

що не могло це скінчитись добром... (Костенко, 2000, с. 23); «прощення»: *Але ти любиш і тому прости...* (Костенко, 2000, с. 73); «вірність»: *...Тобі дано і вірити й кохати...* (Костенко, 2000, с. 73) тощо.

Для кожного концепту притаманний специфічний набір когнітивних ознак-класифікаторів. В асоціативній структурі концепту «кохання» виявлено низку компонентів оцінно-психологічного стану, що взагалі робить його еквівалентом негативних емоцій, які реалізуються в змістовій структурі концепту через семи: 'біль': *Я і тоді любив тебе до болю* (Костенко, 2000, с.136); 'недуга': *Твоя любов до неї – то недуга. Видужуй, сину...* (Костенко, 2000, с. 62); 'біда': *Не люби нікого – це біда* (Костенко, 2000, с. 49).

В авторському осмисленні художнього концепту домінує в основному позитивна конотація: *любов вірна, неосудна, священна*, яку не можна зурочити, зганьбити, зрадити. Водночас у фактичному матеріалі зафіксовано поетичні рядки з негативно конотованими епітетами, що характеризують: а) кохання: *любов прогіркла, перестояна* (Костенко, 2000, с. 70); б) об'єкт кохання: *невірного, брехливого, чужого, огидного, – а я ж його люблю!* (Костенко, 2000, с. 70).

Аналізованому концепту притаманні й темпоральні ознаки. Кохання може виникнути миттєво – з першого погляду: *Чурай, той так: побачив свою долю – ось ти, ось я, тепер нас буде двоє...* (Костенко, 2000, с. 42). Воно має свій початок і кінець: *А це кохання почалося з пісні. Могло урватися тільки, як струна* (Костенко, 2000, с. 50); *Я дуже тяжко Вами відболіла...* (Костенко, 2000, с. 53); характеризується довготривалістю: *... любила, справді, вірно і давно...* (Костенко, 2000, с. 12); *Не буде рук – обнімемось крильми...* (Костенко, 2000, с. 68).

Одним із засобів образної вербалізації художнього концепту виступає також метафора. В аналізованих поетичних творах репрезентовано такі основні метафоричні моделі: а) кохання – жива істота: *Моя любов чолом сягала неба, а Гриць ходив ногами по землі* (Костенко, 1999, с. 42); б) кохання – нежива істота (вогонь): *...моя любов ...вже скоро душу випалить мені* (Костенко, 1999, с. 44).

Концепт «кохання» відображає складне явище внутрішнього життя людини, ситуацію емоційних підпорядкованих закономірностям етнокультури стосунків і переживань двох і передбачає духовні почуття, близькість, статеві стосунки:

*А я вже, Грицю, їден дух з тобою,
хай ми вже й тілом будемо одне* (Костенко, 2000, с. 53).

У народній самосвідомості кохання викликає численні асоціації, пов'язані з незайманістю, зі шлюбом, родинним життям, моральними цінностями. Через призму народного сприйняття в поезії засуджується дівоча нецнота: *Не шануватись дівчині негоже ...* (Костенко, 2000, с. 15), що за принципами народної моралі «вимагає» оприлюдненого осуду: *Та іще нецнота. ... їй треба дьогтем вимазать ворота!* (Костенко, 2000, с. 14).

Ліна Костенко експлікує в поетичному дискурсі уявлення про народну обрядовість, яка «включає в себе комплекс дійств, що передбачають сватання, заручини, одруження. Одруження завершувало коло закоханості», однак у творах висловлюється думка про те, що шлюб може й не бути обов'язковою «вершиною кохання»:

*Мене потрібно любити.
А там треба тільки женитись.
Ото женився – і все* (Костенко, 1999, с. 47);
...щоб одну кохати, а другу в церкву до вінця вести! (Костенко, 1999, с. 65).

Тобто, концепт «кохання» у творчості Ліни Костенко має пройти шлях, результатом якого є шлюб. Це означає, що концепти «кохання» і «шлюб» виступають складною національно-культурною й індивідуально-авторською домінантою, яка репрезентує уявлення, емоції, почуття автора, тобто визначає специфіку авторського світобачення в етнокультурному контексті.

На побутовому рівні «кохання» – одне із небагатьох слів, яке виражає майже повну абстракцію. Люди під поняттями любові та кохання розуміють різні значення. Психологи розпочали вивчення кохання саме з доведення існування його, як суб'єктивної і об'єктивної психологічної реальності. Виявлення змістових атрибутів поняття «кохання», як і раніше, продовжує залишатись актуальною проблемою, оскільки базові характеристики даного поняття за останні роки переживають суттєву трансформацію. У результаті соціальних та економічних змін у молоді змінюється емоційне наповнення даного поняття.

Задля вірогідності підтвердження вищезазначеного, нами було проведено вільний асоціативний експеримент, як засіб виявлення мікросистем оцінних назв концептів «кохання» і «шлюб», на основі опитування студентів. Респондентам пропонувалося відповісти словом R (реакцією), перше, що спало на думку при представленні слова S (стимул). При цьому ми не обмежували ані формальні, ані семантичні особливості слова R.

У дослідженні брали участь 75 студентів філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова жіночої й чоловічої статі віком від 20 до 21 року. Анкета містила три частини: вступну, соціологічну й власне лінгвістичну. У вступній частині нами було викладено сутність і мету експерименту, а саме: з'ясувати мікросистему оцінних назв концептів «кохання» і «шлюб» в українській мовній картині світу і ставлення респондентів до цих понять. Соціологічна частина містила запитання соціодемографічного характеру про інформанта – стать, вік, рідна мова респондентів, місце проживання. Власне лінгвістична частина охопила запитання, на основі яких було проведено дослідження і зроблено узагальнення.

Розглянемо діаграми, в яких відбито мікросистему оцінних назв концептів «кохання» і «шлюб».

Табл. 1. Соціологічна частина. Засвідчує, що всі респонденти володіють українською мовою. Серед опитуваних – 75 % представників жіночої статі і 25% представників чоловічої статі. Учасникам експерименту 20 років (75 %) і 21 рік (25 %).

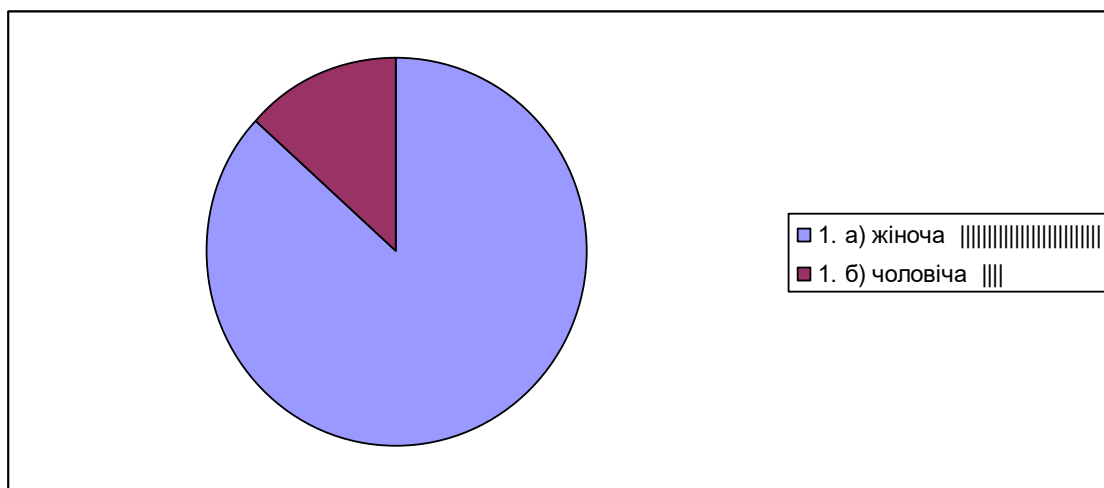

Табл. 2. Соціологічна частина. Дає відповідь на запитання: Де ви мешкаєте? З діаграми видно, що всі респонденти мешкають в м. Одеса.

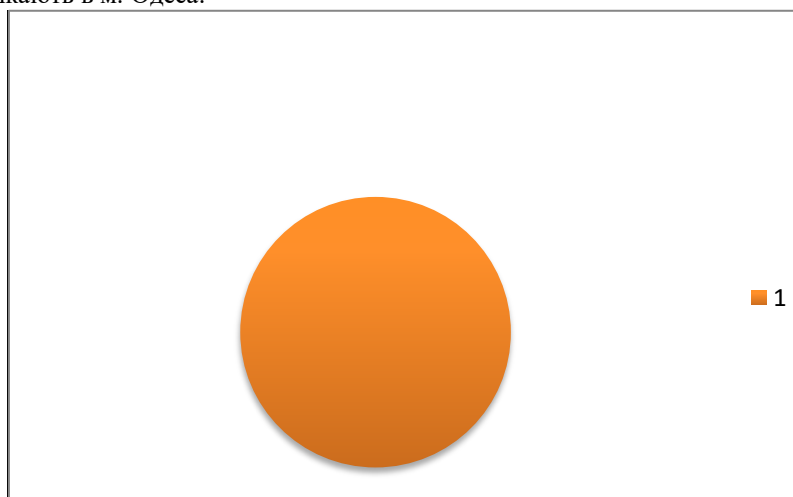
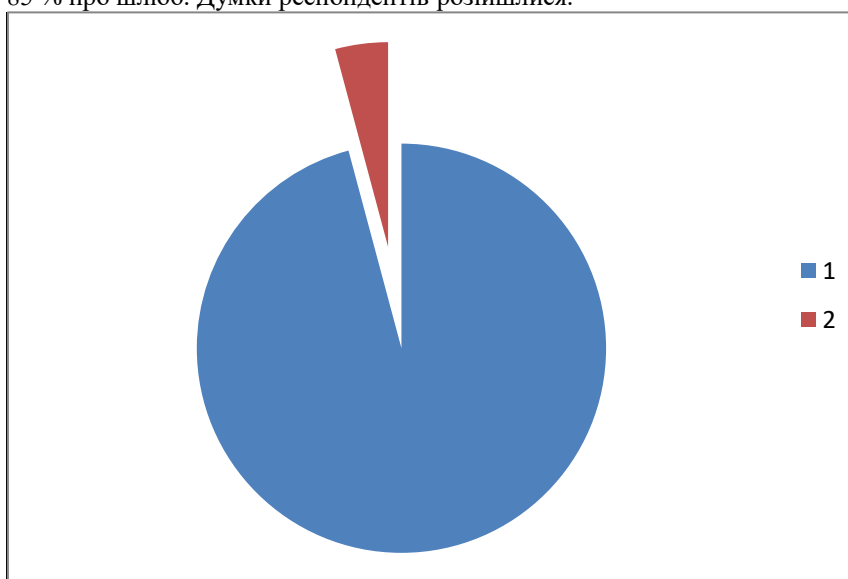

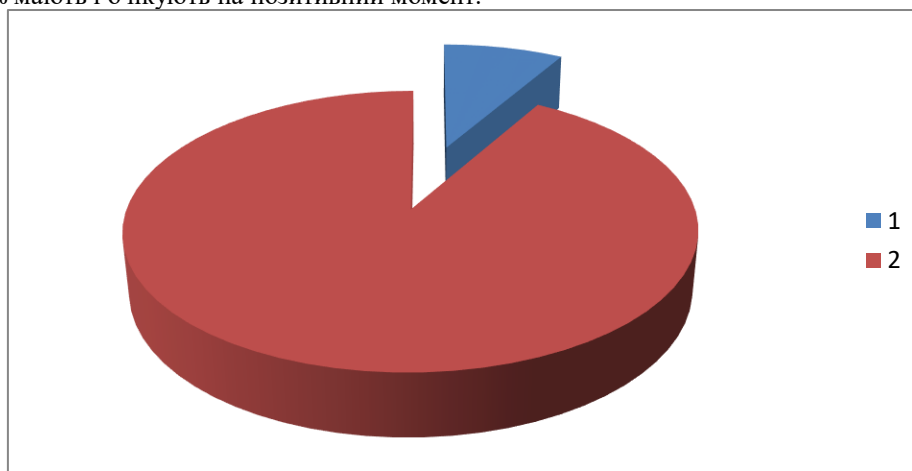
Табл. 3. Власне лінгвістична частина вільного асоціативного експерименту. Відповідно 15 % інформації про кохання й 85 % про шлюб. Думки респондентів розійшлися.

Поняття «кохання» трактується респондентами, як почуття між особами протилежної статі, найвищий порух душі. Почуття, яке не можна пояснити словесно. Здебільшого дівчата трактують кохання, як духовне почуття (платонічне кохання), а не зводять його до статевої близькості.

Концепт «шлюб» визначається, як спільне проживання людей протилежної статі, турбота один про одного, виховання дітей. Переважна більшість респондентів зазначили, що шлюб базується на коханні, але потрапили на питання-пастку, яке було присутнє в анкеті «Кохання – це шлюб? Відповідь обґрунтуйте», де зазначили, що кохання не завжди є основою шлюбу. Перша асоціація, яка виникла – «кохання з розрахунку». Тобто, в опитуваних існує припущення, що кохання не завжди взаємне, але основна частина респондентів вважають за порукою щасливого шлюбу саме кохання.

Табл. 4. Власне лінгвістична частина вільного асоціативного експерименту, яка засвідчує ставлення респондентів до понять «кохання» і «шлюб» з урахуванням власного досвіду. 30 % мають негативний досвід, 70 % мають і очікують на позитивний момент.

Нааявність серед асоціацій негативно забарвлених свідчить про власний досвід вже пережитого нерозділеного кохання чи негативних відчуттів, пов'язаних з ним. У дівчат – це сум, біль, тривога, залежність, страждання, розчарування, ревності.

В юнака 21 року ми не виявили асоціацій, пов'язаних зі шлюбом, весіллям чи народженням дітей. А от у дівчат поодинокі випадки даних асоціацій зустрічаються: *дитина, шлюб, сім'я, весілля, затишок*. Для дівчат кохання проявляється також через асоціати – *піклування, підтримки, турботи, допомоги та відданості*. Хлопці асоціюють кохання переважно з відповідальністю, але наявні й асоціації «*щире, взаємне кохання*». Це може свідчити про вплив статево-рольових стереотипів.

Особливо цікавою в експерименті виявилася категорія метафор. У дівчат більш класичні метафори – *цукерки, квіти, подарунки, серце*. Тобто кохання, яке приносить задоволення не лише у вигляді почуттів, але й «презентів». Деякі респонденти асоціюють кохання з грішми, що в котрий раз доводить, що шлюб можливий і з розрахунку.

У цілому сприйняття кохання дівчатами й хлопцями продовжує зберігатись в доволі традиційному вигляді: у дівчат – це *довіра, пристрасть, ніжність та піклування*, а хлопці зображають кохання через *повагу, довіру, потяг та секс*. Проте, молоді люди 20 років не асоціюють кохання зі шлюбом чи сім'єю, що демонструє зміну вікових стереотипів створення сім'ї.

Результати проведеного експерименту засвідчують, що концепти «кохання» і «шлюб» в українській мовній картині світу розуміються неоднозначно. По-перше, проаналізовані концепти тлумачать залежно від гендерних ролей. Звідси випливають різні асоціативні ряди. По-друге концепти «кохання» і «шлюб» має складну когнітивно-пропозиційну структуру, вербалізація якої зумовлена особливістю різновиду сприйняття й усвідомлення респондентами тлумачення й значення цих концептів. Основними образними асоціативними зв'язками є уподібнення квітам, музиці, простору тощо.

На підставі вищевикладеного можемо зробити наступні висновки:

Основними загальними рисами концепту «кохання» є його підвищена емоційність, ритуальність, реалізація парольної функції мовлення (вживання мовних одиниць символічного значення, які відомі лише закоханим); кооперативно-спрямована стратегія ввічливості, яка значно більша, порівняно з іншими комунікативними ситуаціями; тенденція до граничної відвертості про себе; наявність особливого культурно-детермінованого невербального коду.

Проведене дослідження концептів «кохання» і «шлюб» у сучасній мовній картині світу українців показало, що у поетичному дискурсі Ліни Костенко концепти «кохання» і «шлюб» виступають складною національно-культурною та індивідуально-авторською домінантою. Художній концепт репрезентує уявлення, емоції, почуття автора, тобто визначає специфіку авторського світобачення в етнокультурному контексті. Концепт «кохання» сакралізується і це поширюється, відповідно, на все, що потрапляє у силове поле цієї любові: Україна, дім, родина, коханий чоловік, дружина. Навіть кохання цілком позбувається тілесності при одночасній його наявності, себто стає священним дійством, ритуалом без жодного негативного відтінку. Кохання у своєму емоційному спектрі містить страждання, біль, тугу тощо.

Результати асоціативного експерименту довели, що концепти «кохання» і «шлюб» розуміються неоднозначно. Респонденти тлумачать їх залежно від гендерних ролей. Звідси впливають різні асоціативні ряди, про які докладно зазначено в тексті статті.

БІБЛІОГРАФІЯ:

- Вежбицкая, А. (1999)** Семантические универсалии и описание языков; пер. с англ. М.: Школа «Языки русской культуры», с.134 – 170. (*Vezhbickaya A. Semanticheskie universalii i opisaniye yazykov*; per. s angl. M.: Shkola «Yazyki russoj kul'tury» s.134 – 170.)
- Великий тлумачний словник сучасної української мови (2003)** Великий тлумачний словник / [уклад. і голов. ред.. В. Т. Бусел]. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 1440 с. (*Velykyi tлумachnyi slovnyk / [uklad. i holov. red. V. T. Busel]. K.; Irpin: VTF «Perun», 1440 s.*)
- Діденко, С. В., Козлова, О. С. (2009)** Психологія сексуальності: підручник. К.: Академвидав, 304 с. (*Didenko, S. V., Kozlova O. S. Psykholohiya seksual'nosti: pidruchnyk. K. : Akademvydav, 304 s.*)
- Колесов, В. В. (1999)** «Жизнь происходит от слова...». Санкт-Петербург: Златоуст, 368 с. (*Kolesov V.V. «Zhizn' proiskhodit ot slova...». Sankt-Peterburg: Zlatoust, 368 s.*)
- Кононенко, В. І. (2004)** Концепти українського дискурсу: монографія. Київ-Івано-Франківськ: Плай, 248 с. (*Kononenko, V. I. Kontsepty ukraïns'koho dyskursu: [monohrafiya]. Kyïv-Ivano-Frankivs'k: Play, 248 s.*)
- Костенко, Л. (1999)** Ідея, упорядкування, інтерпретація творів Григорія Ключека: навчальний посібник-хрестоматія. Кіровоград: Степова Еллада, 320 с. (*Kostenko, Lina. Ideya, uporyadkuvannya, interpretatsiya tvoriv Hryhoriya Klocheka: navchal'nyy posibnyk-khrestomatiya. Kirovohrad: Stepova Ellada, 320 s.*)
- Костенко, Л., Олесь, О., Симоненко В. (2000)** Поезія; 2-е вид., доп. К.: Наукова думка, с. 7 – 184. (*Kostenko, Lina, Oles', Oleksandr, Symonenko, Vasyly'. Poeziya. 2-e vyd., dop. K.: Nauk. Dumka, s. 7 – 184.*)
- Краснобаєва-Чорна, Ж. (2006)** Термінополе концепт // *Українська мова*. 2006. № 3. с. 67 – 79. (*Krasnobayeva-Chorna, Zh. Terminological variation of concept // Ukrainska mova. 2006. № 3. s. 67 – 79.*)
- Краткий словарь когнитивных терминов (1997)** Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова, Е.С., Демьянков, В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Н.Г.] . – М.: МГУ, 1997, 246 с. (*Kratkij slovar' kognitivnyh terminov [Kubryakova, E.S., Dem'yankov, V.Z., Pankrac YU.G., Luzina N.G.] M.: MGU , 1997, 246 s.*)
- Лобур, Н. (1997)** Концепт родини в українській «картині світу» // *Язык, культура, взаимопонимание*. Львов: ЛГУ, с. 88 – 90. (*Lobur, N. The concept of family in the Ukrainian "picture of the world" // Yazyk, kul'tura, vzaimoponimanie. L'vov: LGU, s. 88 – 90.*)
- Лучук, І. (2008)** Біла книга кохання: антологія української еротичної поезії: навчальна книга / [авт-упоряд. І. Лучук, В. Стах]. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 288 с. (*Luchuk, I. Bila knyha kokhannia: antolohiia ukrainskoi erotychnoi poezii: navchalna knyha / [avt-uporiad. I. Luchuk, V. Stakh]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 288 s.*)

- Номис, М. (1993)** Українські приказки, прислів'я і таке інше; [перевідав Д. Гулей]. Торонто-Київ. (*Nomis, M. Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshe; [perevydav D. Hulei]. Toronto-Kyiv.*)
- Рябцева, Н. С. (1991)** «Вопрос»: Прототипическое значение и концепт // *Логический анализ языка. Культурные концепты*. М.: Наука, с. 72 – 77. (*Ryabceva, N. S. "Question": Prototypical meaning and concept // Logicheskij analiz yazyka. Kul'turnye koncepty. M.: Nauka, s. 72 – 77.*)
- Селіванова, О. (2006)** Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля – К., 716 с. (*Selivanova, O. Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia. Poltava: Dovkillia – K., 716 s.*)
- Степанов, Ю. С. (1997)** Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. М.: Школа «Языки русской культуры», 824 с. (*Stepanov, YU. S. Konstanty. Slovar' russkoj kul'tury. Opyt issledovaniya. M.: Shkola «Yazyki russkoj kul'tury», 824 s.*)
- Телия, В. Н. (1996)** Русская фразеология. Семантический, прагматический и культурный аспекты. М.: Школа «Языки русской культуры», 228 с. (*Teliya, V. N. Russkaya frazeologiya. Semanticheskij, pragmaticheskij i kul'turnyj aspekty. M.: Shkola «Yazyki russkoj kul'tury», 228 s.*)
- Форманова, С. В.,
Форманова, О. С. (2011)** Концепти «кохання» та «любов» в українській лінгвоментальності. –В: Етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірник наукових праць. Одеса «ВМВ», с. 212 – 218. (*Formanova, S. V., Formanova O. S. Kontsepty "kokhannia" ta "liubov" v Ukrainskii linhvomentalnosti. –V: Etnoistorychnyi, movnyi, kulturnyi ta relihiinyi vymiry: zbirnyk naukovykh prats. Odesa «VMV», s. 212 – 218*)